

УДК 355.513:355. 311.1 (477.41)«1918/1919»

**ВІЙСЬКОВІ МОБІЛІЗАЦІЇ
ДО ДІЄВОЇ АРМІЇ УНР НА КИЇВЩИНІ
(ЛИСТОПАД 1918 – ЛЮТИЙ 1919 РР.)**

**MILITARY MOBILIZATION TO
THE ACTING ARMY OF UPR IN KYIV PROVINCE
(NOVEMBER 1918 – FEBRUARY 1919)**

Ляшкович Р. С.,

аспірант кафедри історії України, Кам'янець–
Подільський національний університет ім. Івана
Огієнка (Кам'янець–Подільський, Україна),
e–mail: liaskovich@ukr.net, ORCID:
org/0000–0002–9786–8142

Liaskovych R. S.,

postgraduate student of History of Ukraine
Chair, Kamianets–Podilskiy National Ivan Ohienko
University (Kamianets–Podilskiy, Ukraine),
e–mail: liaskovich@ukr.net, ORCID:
org/0000–0002–9786–8142

Стаття присвячена проблемі, пов'язаній з формуванням регулярного війська УНР на Київщині у ході антигетьманського повстання і перші місяці владарювання Директорії. Визначено головні складові реорганізації армії успадкованої від попереднього режиму і формування законодавства з метою проведення мобілізаційних кампаній, простежено збільшення чисельності Збройних Сил країни у листопаді 1918 – лютому 1919 рр. Метою нашої роботи є висвітлення на основі архівних документів, опублікованих матеріалів та праць вітчизняних істориків перших українських мобілізацій на Київщині, зокрема рівня організованості процесу створення боєздатної армії, вироблення відповідної нормативно–правової бази та застосування її під час проведення мобілізаційних кампаній, встановлення факторів результативності цих заходів. Для досягнення мети використано різні методи дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, діалектичний) і спеціально–історичні (ретроспективний, хронологічний, статистичний). На основі добротного історичного матеріалу зроблено висновки про те, що на території Київської губернії від початку антигетьманського повстання до лютого 1919 р., коли цю територію захопило більшовицьке військо, було проведено низку успішних широких мобілізаційних заходів. Завдяки вдало проведеним кампаніям вдалося забезпечити збройні сили значним особовим складом, хоча не у всіх повітах вони були достатньо організовані. Новоутворена українська адміністративна влада у перші місяці функціонування не мала досвіду раціональної організації людського матеріалу в момент його найбільшого напливу, тому змушена була розпустити частину вояків по домівках. Лише на початку 1919 р. було вироблено чітку політику, завдяки якій попередні завдання стали виконуватися на більш–менш задовільному рівні, але, на жаль, охочих поповнювати ряди захисників УНР при наступі сильнішого ворога у січні–лютому 1919 р. було обмаль.

Ключові слова: антигетьманське повстання, Директорія, Київщина, мобілізаційна кампанія, новобранці, Дієва армія УНР.

The article is devoted to the problem of forming regular troops of the UPR in the Kyiv province during anti–hetman uprising and in the first months of Directory dominion. The main reorganization components of the army inherited from the former regime have been determined. The formation of legislation aimed at conducting the mobilization campaigns has been looked at. The increase in the number of the country's Military Forces in November 1918 – February 1919 has been traced. The goal of our paper is to shed light on the first Ukrainian mobilizations in the Kyiv province using archive documents, published materials and works of the native historians. In particular the level of organizing the process of formation of the combat ready army, developing of the appropriate legal framework and its application to mobilization campaigns and specifying the factors of their outcomes have been revealed. To reach the goal different research methods have been used: general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction, dialectical) and specially–historical (retrospective, chronological, statistical). Based on the well–chosen historical material we have come to the conclusion that on the territory of the Kyiv province from the beginning of the anti–hetman uprising to February 1919, when this territory was occupied by the Bolshevik Army, a number of successful extensive mobilization events had been conducted. Due to the successful campaigns the Armed Forces were provided with the significant personnel, though they were not well–organized in all districts. The newly–formed Ukrainian administrative power in the first months of

its functioning had no experience of the rational organization of the human material in the moment of its massive influx that is why it was made to send a part of warriors away. Only in early 1919 the clear policy was developed due to which the former tasks were resolved at the more or less satisfactory level. But unfortunately when the enemy started the strong assault in January–February of 1919, those willing to join the lines of the UPR protectors were scarce.

Keywords: anti–hetman uprising, Directory, Kyiv province, mobilization campaign, recruit, acting army of UPR.

Військові історики, досліджуючи різні аспекти українських визвольних змагань, переважно зосереджують увагу на воєнних діях. Проблеми, пов'язані з формуванням Дієвої армії, висвітлюються частково. Безперечно, не можна заперечувати роль національного відродження українського народу 1917–1921 рр., які ще не одне десятиліття будуть предметом підвищеної уваги з боку науковців. Але при цьому варто врахувати те, що саме військо було тим рушійним чинником, від якого залежав результат боротьби за власну державність. Тому всі кроки із розбудови української військової організації мали особливе значення.

Початок творення збройних структур за Директорії частково відобразили у працях дослідники–емігранти М. Стахів [30] і В. Верига [6], сучасні науковці М. Яцюк [47], В. Довбня [13], О. Левченко [20], О. Чіхрадзе [46], О. Заремба [15], Ж. Мина [21], О. Демчучен [15], О. Бойко [1] та ін. Утім, у контексті своїх наукових розвідок ці автори лише торкнулися процесу наповнення армії новобранцями, точніше, згадали перші розпорядження і закони нової української влади, спрямовані на військове будівництво. Окремі з них [30; 46; 1] містять факти, почерпнуті із мемуарних видань.

Військові мобілізації на Київщині у зазначений період підпорядковувалися двоякій меті: спочатку для формування збройних сил повстанців проти гетьманського режиму, а після повалення влади Павла Скоропадського – на творення боєздатної регулярної військової організації, фронтів частини якої дістали назву Дієвої армії.

Сприятлива нагода для початку повстання наступила на початку листопада 1918 р. Гетьманський режим досяг апогею загального невдоволення, було чимало противників, які при найкращій нагоді могли відкрито виступити проти діючої влади. Кульмінаційним моментом стало 15 листопада, коли на вулицях Києва з'явилася відозва представників Директорії УНР, що закликали простий народ до збройного повстання проти антинародної держави.

Правовою підставою для початку формування збройних структур для ведення бойових дій проти гетьманського режиму став виданий 15 листопада наказ начальника повстанського Оперативного штабу О. Осецького (у грудні 1918 – лютому 1919 рр. виконував обов'язки військового міністра УНР). Згідно цього документа, одній сотні зі складу Окремого загону січових стрільців наказувалось о 22 годині 16 листопада заволоніти станцією Фастів, а іншим – обеззброїти військовий гарнізон у Білій Церкві й провести загальну

мобілізацію чоловіків у Васильківському і Київському повітах, з подальшим формуванням з новобранців полків [36, арк. 5зв; 13, с. 65]. Того ж 16 листопада з'явився «Звернення Головної Команди Українських Республіканських військ», яким закликали українців «стати в ряди Народної Республіканської Армії». Перед мобілізованими поставили такі завдання: 1) роззброїти каральні загони і частини гетьманського війська, 2) у всіх населених пунктах взяти владу у свої руки, 3) встановити контроль над телеграфними, телефонними, поштовими і залізничними станціями та пристанями 4) встановити збройну охорону над водопроводами і енергогенеруючими підприємствами та на перехрестях значних шосейних і ґрунтових доріг, 5) запобігти єврейським погромам, 6) припинити діяльність неукраїнських добровольчих військових загонів, 6) утримувати під арештом до суду тих поміщиків, які організували проти селян екзекуції, а їхнім родинам не давати змоги покидати насиджені місця, 7) усіх, причетних раніше до насилля над людьми і порушення теперішнього громадського спокою негайно арештувати і віддати під військовий суд, 8) припинити вихід чорносотенних російських газет та журналів [27, док., с. 265–269].

Щоб тримати ситуацію під постійним контролем, керівництво вирішило реорганізувати військові частини. У зв'язку з цим усю територію держави умовно поділили на 4 бойові ділянки, у кожній з яких мали формуватися підрозділи республіканської армії. Київщина входила до правобережної ділянки [36, арк. 6зв]. В разі успіху цей захід забезпечив би перехід під контроль повстанців усіх регіонів.

За три дні мобілізації у районі Білої Церкви Директорія мала у своєму розпорядженні вже кілька новоутворених полків, з якими могла виступити проти гетьманського війська, що прямувало з-під Києва до Мотовилівки [45, с. 231]. Очевидець тих подій А. Крезуб зазначав, що полки формувалися похапцем, і не було важливо «що являє собою один чи другий доброволець, головна річ, щоб був заповнений штат...» [19, с. 57]. Звісно, про боездатність таких частин тоді не йшлося.

18 листопада війська УНР зайняли Бердичів, Козятин, Білу Церкву і Фастів та просувалися на Київ. В той час у кожному повіті, органи адміністративної влади визнавали владу Директорії і одразу, за сприятливих умов, проводили мобілізацію. Українське селянство з ентузіазмом приєднувалося до повстанських військ. Не поодинокими були випадки, коли волості відправляли чималу кількість людей, забезпечивши їх харчами [14, с. 80], з яких можна було сформувати цілий курінь. Добровольці були озброєні переважно гвинтівками і кулеметами російського виробництва, котрі залишилися у них з часів Першої світової війни [8, с. 21]. За декілька днів полки у окремих місцевостях збільшилися до 1500 осіб кожний [46, с. 35; 21, с. 46].

Перемога під Мотовилівкою стимулювала чоловіче населення краю ставати на захист

демократичного ладу, тому влада Директорії одразу оголосила мобілізаційний наказ, що стосувався лише Білоцерківщини. Після цього, як вказує В. Верига, добровольці прибували до війська «сотнями і тисячами» [6, с. 384].

Представники військових структур не були готовими до такого напливу патріотично налаштованих чоловіків. Активний учасник листопадових дій О. Назарук писав: «Маси українських повстанців напливали з усіх боків так скоро, що Штаб Директорії утратив евіденцію [не мав відомостей. Р. Л.] їх числа» [22, с. 25].

20 листопада була оголошена мобілізація чоловіків 20–35 років [1, с. 198; 20, с. 35], старших від них приймали лише як добровольців. Щоб забезпечити більшу результативність кампанії, намагалися інформувати кожне село – розміщували листівки з відповідним наказом військових начальників, який поширювався на Бердичівський, Васильківський, Сквирський, Таращанський, Радомисльський, Київський повіти Київської губернії та Вінницький – Подільської. За 48 годин з дня оголошення цього призову, до кожного повітового пункту збору мало з'явитися не менше 8 тис. юнаків [42, арк. 690]. Щоб досягти цієї цифри, волосні старшини мали організувати мобілізаційний контингент із розрахунку «два чоловіки від кожних 100 чоловіків» [33, арк. 2]. Достатньо чіткої схеми призову розроблено не було – харчами, одягом та зброєю республіканська влада не забезпечувала (це завдання покладалось на новобранців). В разі відсутності достатнього харчового запасу, влада дозволяла вчиняти реквізиції продовольства у населення, але лише на час перебування новобранців у казармах [42, арк. 690]. Траплялося, що якась частина чоловіків намагалася уникнути виконання військового обов'язку. За повідомленням ще діючого на той час Київського губерніального старости Г. Федоренка директору департаменту Державної варти від 22 листопада, чоловіків, які ухилялись від мобілізації, розстрілювали [42, арк. 614]. Утім перевірити об'єктивність цієї інформації немає змоги.

З початком мобілізації, полковник Є. Коновалець розіслав по навколишніх селах кінний загін Ф. Бориса для поширення звістки про успіхи антигетьманського повстання. Тисячі селян почали з'їжджатися до Білої Церкви та її околиць. З них старшини А. Домарадський і С. Бісик разом із кількома помічниками набирали поповнення для Окремого загону січових стрільців. Запаси військового майна, що зберігалися на складах у Білій Церкві, дозволяли швидко обмундирувати новобранців. Складніше було сформувати штат старшин і забезпечити бойовий вишкіл тих, хто ще раніше не тримав у руках зброї. Поповнення з Білої Церкви відправляли у Фастів, де їх брали на облік, а потім – у Боярку, де розміщувався їхній штаб. Таким чином окремі загони січовиків поступово почав розгортатися у дивізію [20, с. 37], доріс до відомого у боях за Київ Осадного корпусу.

Активно працювали мобілізаційні команди. На пункти збору станом на 23 листопада

прибуло у повітах: Васильківському – 3726, Канівському (частково) – 1226 і Сквирському повіті (частково) – 1105. Разом 6157 осіб [38, арк. 6]. Майже подібні показники мали й інші повіти. Чисельність новобранців збільшувався на очах. Лише у 6 із 12 повітів Київщини кількість мобілізованих упродовж 24–27 листопада досягла: у Бердичівському – 3453 осіб, Васильківському – 4670, Канівському – 3197, Сквирському – 1840, Таращанському – 834, Черкаському – 1394. Разом вони поповнили військо 15338 особами, що було менше запланованого. (Щодо інших повітів, то підсумкових мобілізаційних даних не виявлено) [38, арк. 7–9, 22]. Попри це, бойовий склад армії УНР до 27 листопада 1918 року виріс до 21 545 осіб, що було загалом досить непоганим результатом.

Головний отаман республіканських військ УНР С. Петлюра добре розумів, що отримана під Мотовилівкою тріумфальна перемога повстанців ще не гарантує успіху у наступних боях з розпорошеною по країні 65–тисячною гетьманською армією, яка мала 40 тис. бойового складу. Для цього потрібно було створити надійну регулярну армію, якій би було під силу перемагати сильного ворога. Тому вже 24 листопада С. Петлюра видав наказ, яким започаткував складний процес військового будівництва, який передбачав вирішення низки завдань. Одне із них стосувалося негайного збільшення чисельного складу захисників УНР. А тому, як наголошувалося в документі, по мобілізації мали з'являтися усі громадяни, з яких формувалися нові військові структури, що поповнювали армію республіки. Та у першу чергу армію належало поповнювати колишніми військовиками, командирами, які вже мали певний бойовий досвід і могли відразу йти на фронт. Дозволялося брати до війська й добровольців, при умові визнання ними УНР, підпорядкування строгій військовій дисципліні і готовності служити українському народові упродовж щонайменше 2 місяців [27, док., с. 269–271].

Накопичення особового складу і творення більшої кількості військових загонів вимагало повноцінної системи управління ними. У зв'язку з цим вище керівництво розпорядилося створити Головну Ставку військ Директорії УНР на чолі з генералом О. Осецьким, яку розташували у Фастові. Дії повстанських частин координував оперативний відділ Головної Ставки, питаннями комплектування, обліку і забезпечення займався її адміністративний відділ. З Фастова новостворені загони відправлялися на бойові ділянки. Великий обсяг роботи виконували помічники О. Осецького – полковники В. Тютюнник і О. Шаповал [20, с. 38].

Агентура державної варти в 20–х числах листопада повідомляла, що загонам республіканської армії допомагають місцеві партизани, що не підпорядковувалися повстанському керівництву. У цій співпраці нерідко виникали непорозуміння і суперечки, хоча і мали місце факти погоджених спільних дій [15, с. 286].

24 листопада 1918 р. С. Петлюра видав наказ, за яким до складу армії УНР зараховувалися

сформовані бойові частини, які брали участь у поваленні гетьманату П. Скоропадського [46, с. 42]. Серед них – Окремий загін січових стрільців, Чорноморський кіш, Українська Сіра дивізія, 2–й Український корпус (Подільський) та ін. Вони мали доукомплектовуватися мобілізованими та добровольцями [29, с. 208; 39, арк. 4]. Фактично, це був перший юридичний документ, в якому проголошувалося створення збройних сил Директорії і наголошувалося на потребі подальших мобілізаційних кампаній для продовження збільшення чисельності особового складу армії.

Уже 27 листопада Голова Директорії УНР В. Винниченко затвердив закон про проведення тимчасової військової мобілізації [1, с. 198; 46, с. 42; 47, с. 156], який поширювався на козаків 20–35 і старшин – до 43 років. І на цей раз влада УНР не виділяла новобранцям необхідних матеріальних ресурсів – мобілізовані повинні були перебувати на службу у своєму одязі, взутті, з 7–денним харчовим припасом та зі зброєю, якщо така була у них. З молодших чоловіків відразу формували полки і відправляли у бій, а 30–35–річних направляли в охоронні загони [35, арк. 3–4; 41, арк. 4зв]. Акт, що вступив у силу, розцінювали як фундамент для комплектування регулярних збройних сил країни [7, с. 385; 31, с. 4; 40, арк. 27зв].

Здавалося, що прийнятий закон тільки додасть нових імпульсів для продовження військового будівництва, згуртує командний і старшинський склад у проведенні ще одного призову чоловіків до армії. Утім, як заявив полковник Є. Коновалець, Рада Окремого загону січових стрільців не підтримала оголошену загальну мобілізацію [30, с. 88], мотивуючи свою позицію тим, що для її успішного проведення необхідно було перш за все створити на підконтрольній повстанцям території відповідний мобілізаційний апарат. Крім того, існувала загроза, що без належної перевірки очікуваного поповнення в армію можуть потрапити ворожі елементи, які неминуче шкодитимуть військовій справі і послаблятимуть боєздатність військових частин [18, с. 22]. З цим погоджувався і член Старшинської ради Окремого загону січових стрільців В. Кучабський. Він вважав, що для розбудови війська треба було мати достатню кількість старшин. А їх зовсім і не вистачало. Крім того, командування повстанцями не змогло на той час заручитися підтримкою усіх наявних на Київщині та в інших регіонах старшинських кадрів. Цей чинник мав неминуче негативно позначитися на якості нових військових частин. Зверталася увага і на той прикрий факт, що військово-управлінським структурам не вистачало компетенції викрити протиправну діяльність тих отаманів, які підривали боєздатність армії зсередини [14, с. 81]. На думку окремих авторитетних військових фахівців, мобілізаційний закон Директорії негативно позначився на організованості і бойових якостях низки регулярних частин, що підтримали повстання проти Гетьмана [16, с. 24–25]. Утім, як би по-різному не оцінювали цей правовий акт, його потрібно було виконувати, навіть якщо він і мав, на думку військовиків, певні недоліки.

Процес наповнення українського війська свіжим особовим складом досяг за короткий термін значних результатів. Із повітів повідомляли, що мобілізація проводиться успішно [24, с. 4]. Вже 28 листопада в районі Білої Церкви, Фастова, Миронівки і ст. Мотовилівки запрацювали збірні пункти для мобілізованих чоловіків. Начальник Фастівської залози роз'яснював, що мобілізації підлягали також білобілетники, студенти вищих шкіл і ті особи, які досі не служили у війську [26, с. 4]. Процес призову підсилили добровольці, які побоювалися, що українська демократична влада може застосувати до них погрозу від 16 листопада про те, що хто не піде на військову службу, «той буде виключений від права на користування землею» [27, док., с. 267]. Спочатку їх вплив був досить активним, однак з часом він почав спадати [42, арк. 683зв]. Причинами стали холодна осіння погода та відсутність в розпорядженні командування одягу та взуття для новобранців. Щоб не зменшувати контингент поповнення, запроваджувалася практика примусової мобілізації [38, арк. 14], під час якої надходило чимало ненадійного елементу. Як показала практика, більшість з них, у разі небезпеки, самовільно покидали поле бою, залишаючи там усе своє військове спорядження [42, арк. 704].

Влада активно боролася з дезертирством серед новобранців і обстріляних вояків. Усі комісари УНР вимагали, щоб адміністративна влада в селах затримувала втікачів, які поверталися додому без військових посвідчень. Сільські комісари таких осіб відправляли до волосного комісара, вказуючи, зі слів затриманих, які військові частини вони самовільно покинули. З волості їх спрямовували до найближчого коменданта, який через відповідний механізм спрямовував дезертирів до їхніх військових частин [4, с. 1]. У містах збройна варта обходила усі ресторани та місця відпочинку, перевіряючи документи відвідувачів-чоловіків і затримуючи у такий спосіб втікачів з війська [25, с. 4]. З ініціативи селян утворювалися комітети, завданням яких було виловлювати біглих призовників і віддавати їх під військовий суд [10, с. 3].

Результативність загальної мобілізації на Київщині була загалом непоганою. Вже 29 листопада, на другий день після виходу закону, на збірні пункти з'явилися: у Васильківському повіті 934 особи, Канівському – 2281, Сквирському – 305, Таращанському – 1640, Уманському повіті – 1800 осіб. Тобто лише за один призовний день у 5 повітах з'явилося 6960 новобранців [38, арк. 19]. Ці дані, на жаль, не повні, адже не всі пункти збору звітували через керівництвом про прийнятих на військову службу. Та й не у всіх повітах кампанія проходила успішно. Найбільший відсоток давали села, що знаходилися найближче до повітових міст, хоча не всі мобілізовані з цих населених пунктів були впевнені, що з часом отримають одяг, взуття, харч і озброєння [42, арк. 687]. Часто на місця спускали вказівку, щоб комісії не брали до уваги ні фізичних хвороб призовників, ні їх сімейних

обставин, за якими закон звільняв від військової служби. Завдання мобілізаційного апарату полягало в тому, щоб максимально наповнити особовим складом бойові групи, сприяючи тим самим швидкій перемозі над ненависним режимом [23, с. 4].

За два наступні дні, які припали на 30 листопада і 1 грудня, на службу в армії прибуло 1751 новобранець і 538 добровольців [38, арк. 34]. Із усіх повітів Київщини повідомляли про бажання селянства вступати в ряди республіканської армії [26, с. 4], а хто не хотів, «того, – за свідченням журналіста газети «Народне слово», – селяни вели самі [на збірний пункт]» [26, с. 3]. Преса також повідомляла, що у Васильківському повіті упродовж листопада 1918 р. до війська мобілізували до 30 тис. козаків, значну частину з яких відправили на фронт, а решту залишили в резерві. Непогано відгукнулося на заклик керівництва повстанням і населення Сквирського повіту, яке делегувало до війська 18 тис. козаків [3, с. 1; 25, с. 4].

Значно нижчими були результати мобілізаційної кампанії у Київському повіті. Однією з причин цього стали незаконні реквізиції і грабунки з боку республіканських військ, які не мали необхідного продовольчого ресурсу [42, арк. 625]. Ситуація склалася так, що мобілізацією вдалося охопити лише 1/3 запланованого контингенту, та й до цього треба було докладати величезних зусиль, зокрема, застосовувати примусові методи, а також давати всілякі, не рідко надумані обіцянки, щоб тільки добитися згоди воювати за відновлення УНР. Наприклад, в разі зайняття Києва республіканським військом, мобілізованим селянам пообіцяли «надати земельні ділянки» [42, арк. 646–647].

Досвід показує, що досить оперативні і ефективно проходила мобілізація чоловіків у тих населених пунктах київського напрямку, в які вступали загони повстанців [2, с. 1; 5, с. 2; 31, с. 3]. Загальна кількість новобранців, зареєстрованих на мобілізаційних пунктах Київщини станом на 5 грудня, становила 58 733 особи, 21 425 з яких поповнили Дієву армію, 6745 осіб зарахували до резерву, про решту інформації, на жаль, не виявлено [38, арк. 26]. Надалі мобілізація проходила також результативно [9, с. 2]. Збірні пункти приймали більше новобранців, ніж було встановлено законом (загалом по 8 тис. осіб на один повіт) [11, с. 2]. У ході кампанії траплялося непередбачене й жахливе. Зокрема, прямуючи залізницею до збірного пункту, поїзд з юнаками (їх чисельність встановити не вдалося) на ст. Миргород потрапив до озвірілих гетьманців, які, не вагаючись, розстріляли борців за українські демократичні цінності [28, с. 2]. Подібних фактів більше не виявлено.

На момент вступу до Києва, Директорія мала у своєму розпорядженні досить таки чисельну армію. За даними мобілізаційного відділу Військового міністерства, від 27 листопада до 18 грудня 1918 р. на призовні пункти Київщини з'явилося: у Бердичівському повіті – 4737 осіб, з них до Дієвої армії влилося 3610 новобранців; у Васильківському – відповідно 28777 і 17231; у

Звенигородському 4912 і невідомо; у Канівському – 9000 і 6877; у Липовецькому – 11961 і 6324; у Радомишльському – 1831 і 576; у Сквирському – 4916 і невідомо; у Таращанському – 5685 і 4480; у Черкаському – 2294 і невідомо; в Уманському – 16893 і 6900 осіб. Даних по Київському і Чигиринському повітах не виявлено. Всього з 10 повітів Київщині за три тижні мобілізували 91006 новобранців, 46327 з яких поповнили Дієву армію УНР, 28968 поповнили армійський резерв, а близько 15677 осіб, найменш боєздатних, перебувало на місцях, у розпорядженні військових начальників [38, арк. 38].

1 січня 1919 р. наказом Головного отамана С. Петлюри було звільнено у відпустку всіх мобілізованих козаків віком від 25 років і старших [41, арк. 49]. На Київщині зазначений закон вступив у дію 6 січня. Відпускали не більше 20 осіб на день, щоб уникнути великого скупчення людей на залізницях [17, с. 2]. Відпускники ставали на облік у свого військового комісара до відповідного розпорядження. Їм видавали посвідчення, де вказувалося, що у свій час вони добровільно з'явилися до війська по заклику Директорії і звільняються від наступних мобілізацій. Обов'язковою умовою відпустки було залишення зброї у своїй військовій частині. У випадку недотримання цих умов, анулювався обіцяний державою наділ землі, а до порушників застосовували збройну силу [32, с. 4]. Причиною скорочення чисельності Дієвої армії стала велика кількість мобілізованих, у яких на початку 1919 року не було потреби.

Викорінити з армії кримінальні елементи взяв Генеральний штаб Дієвої армії. Його начальник отаман О. Осецький 31 грудня 1918 р. підписав наказ (його проект виробили ще 16 грудня) про викорінення з війська злочинців і вороже налаштованих до української держави осіб. Проведення чистки доручили начальникам військових частин, які мали щотижня звітувати Генштабу про проведену роботу [37, арк. 1]. В результаті армія скоротилася ще більше (даних про звільнення поза штат злочинців і антидержавників не виявлено). На перший погляд здавалося, що цей крок був нелогічним і скорочує чисельність збройних сил в умовах, коли російське військо вторглося на територію України. Утім більш пильний аналіз якраз засвідчує, що цей захід посилював боєздатність народного війська, яке було вірним повстанським ідеалам.

Через наступ більшовицького війська на Лівобережжя 6 січня 1919 р. Київську губернію було оголошено у стані облоги. Формування нових військових частин на цій території припинилися [44, арк. 35]. Розпочалася перебудова усіх наявних збройних угруповань Дієвої армії УНР, утворювалися дієві корпуси, якими командували окремі отамани [39, арк. 7]. А вже 13 січня Директорія затвердила «Закон про заклик військових до дійсної військової служби», взявши за основу акт від 27 листопада 1918 р. Зміни торкнулися призовного віку. Тепер до армії

мобілізували хлопців 21–26 років, які мали досвід військової служби, та ті, що скористалися пільгами під час призову до російської армії у роки Першої світової війни. Медичний огляд проводився за «Розписом хворостей на час війни», затвердженим 6 травня 1917 р. Як виняток, від служби звільнялися особи, які мали право на пільги за сімейними обставинами або учні, котрі не завершили навчання. Не підлягали мобілізації службовці державних інституцій перших семи класів, голови і члени губернських, повітових і волосних народних управ. Термін прибуття новобранців на збірні пункти мали щоразу оголошувати окремим наказом військового міністра. Матеріальне забезпечення, як і раніше, залишилось на низькому рівні. На збірних пунктах і при волосних управах створювалися транспортні групи для доставки мобілізованих селян, що надавало цій справі оперативності [34, арк. 1–3; 41, арк. 4–5].

18 січня Рада народних міністрів УНР видала постанову «Про прийом в Дієву армію УНР охотників», яку відразу затвердила Директорія. За цим актом, на військову службу приймали всіх козаків, старшин і підстаршин, які не підлягали примусовій мобілізації, але виявляли бажання захищати свою державу [34, арк. 3]. Для вироблення механізму формування з добровольців окремих військових частин, виробили спеціальну інструкцію, яка передбачала утворення трьох полків, що в міру необхідності мали доукомплектуватися новими силами. При створенні бойових груп вимагалось здійснювати перевірку людей, щоб до війська не потрапили вихідці із кримінального світу [41, арк. 60].

У той самий час Головна управа Дієвої армії УНР видала наказ про призову на військову службу старшин у віці до 43–х та підстаршини – до 25 років у тих повітах і містах, де не проводилася мобілізація за законом від 27 листопада 1918 р. Особи, зобов'язані виконати цей наказ, мали з'явитися 22 січня до повітових військових начальників. Та вже через два дні мобілізаційних відділів управління Генерального штабу без пояснень повідомив, що у Києві ще 18 січня мобілізація козаків тимчасово припинилася, а старшин продовжували зараховувати у військовий штат. На Київщині, як і в інших губерніях, мобілізаційний процес не припинявся – усі закликані на службу без зволікань з'являлися до штабу Осадного корпусу в столиці [12, с. 2]. Але про кількість цих осіб джерела не повідомляють.

Масову мобілізацію почали проводитися наприкінці січня 1919 р., коли набрали чинності затверджені урядом відповідні постанови і розпорядження. Узагальнюючих даних щодо результативності цієї кампанії немає. Проте можна побачити, як відбувався цей процес в окремих частинах Дієвої армії, розміщених на Київщині. Так, 58–й дієвий полк 10–го армійського корпусу, яким командував отаман Орлик (Ф. Артеменко), після проведення мобілізаційних заходів упродовж місяця, з 24 січня по 24 лютого 1919 р., поповнився

1689 козаками і 129 старшинами [43, арк. 1–60]. Проте не усі вони потрапили на фронт, оскільки, за офіційними даними, 32,8% особового складу полку стали дезертирами, а певна частина лікувалася у шпиталях. Історики встановили, що у порівнянні з груднем 1918 р., на початку березня 1919 р. Дієва армія УНР нараховувала приблизно 30,5 тис. козаків і старшин, 750 кавалеристів [27, с. 91]. Саме ці сили і намагалися стримати наступ Червоної армії у західному напрямку.

Отже, упродовж листопада 1918 – лютого 1919 р. на Київщині до республіканського війська і Дієвої армії УНР було проведено кілька основних і допоміжних військових мобілізацій, які загалом можна вважати задовільними. Попри цілу низку законодавчих, інституційно-організаційних та інших недоліків, які супроводжували мобілізаційні кампанії і продемонстрували неготовність української влади забезпечити призовників необхідними продовольством, одягом, взуттям, амуніцією та іншим ресурсом, вони, попри це, дали армії загалом велику кількість особового складу, без якого не можна було розраховувати на успіх антигетьманського повстання, відновлення Української Народної Республіки і цінностей цивілізованого суспільства. В результаті мобілізаційних кампаній на службу потрапляли, крім патріотично налаштованої молоді, випадкові люди, яких згодом позбавлялися. Справжнім лихом для війська було дезертирство частини мобілізованих, яка не виявляла готовності служити національній ідеї і йти на самопожертву заради загальної мети, підводила ту частину суспільства, яка рішуче обстоювала відродження української демократичної держави. Влада не завжди роз'яснювала свої кроки суспільству, зокрема щодо невикористання мобілізованих сил для творення нових військових частин, надання частині з них безстрокових відпусток.

Піднята проблема має перспективу у дослідженні процесу творення мобілізаційного апарату як у київському, так й інших регіонах країни, де періодично відбувався призов чоловіків на військову службу. Слід продовжити вивчення питання про ефективність мобілізацій до Дієвої армії у зазначений період. Вирішення цих завдань може посприяти використанню ще не уведених в науковий обіг документів і матеріалів центральних державних архівів України, а також зарубіжних колекцій.

Список використаних джерел

1. Бойко, О., 2011. 'Військова політика УНР (листопад 1918 – лютий 1919 років)', *Студії з історії української революції 1917–1921 років: зб. наук. пр. НАН України*, Київ: Інститут історії України, с.197–211.
2. *Васильківські вісти*, 1918, 8 грудня.
3. *Васильківські вісти*, 1918, 11 грудня.
4. *Васильківські вісти*, 1918, 14 грудня.
5. *Васильківські вісти*, 1918, 17 грудня.
6. Верига, В., 1998. 'Визвольні змагання в Україні в 1914–1923 рр.', Т.1, Жовква: *Видавництво отців Василіан «Місіонер»*.
7. Верстюк, В., ред., 2006. 'Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Док. і матеріали', Т.2, Київ: *видавництво імені Олени Теліги*.

8. Вислоцький, І., 1935. '16 місяців у рядах київських Січових Стрільців (1918–1919)', *Літопис Червоної Калини*, Ч.11, Львів, с.20–22.

9. *Відродження*, 1918, 10 грудня.
10. *Відродження*, 1918, 10 грудня.
11. *Воля*, 1918, 12 грудня.
12. *Воля*, 1919, 25 січня.
13. Довбня, В., 2002. 'Січові стрільці Київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років', Київ: *Текст*.
14. Демчучен, О., 2009. 'Формування збройних сил Української Народної Республіки доби Директорії'. Дис. ... канд. іст. наук, спец. 20.02.22 – військова історія, Київ: *Національна академія оборони України*.
15. Заремба, О., 2005. 'Формування збройних сил УНР в ході антигетьманського повстання', *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*, Т.14, Кам'янець-Подільський, с.282–293.
16. Капустянський, М., 1946. 'Похід українських армій на Київ–Одесу в 1919 році', Т.1, Мюнхен.
17. *Козацьке слово*, 1919, 12 січня.
18. Коновалець, Є., 1948. 'Причинки до історії Української революції', Прага: *Накладом проводу Укр. Націоналістів*.
19. Крезуб, А., 1929. 'Група полк. Рогульського', *Історичний календар-альманах Червоної Калини*, с.51–64.
20. Левченко, О., 2002. 'Бойова діяльність армії Української Народної Республіки (листопад 1918 р. – липень 1919 р.)'. Дис. ... канд. іст. наук., спец. 07.00.02 – історія України, Київ: *Національна академія наук України. Інститут історії України*.
21. Мина, Ж., 2008. 'Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.)'. Дис. ... канд. іст. наук., спец. 20.02.22 – військова історія, Львів: *Національний університет «Львівська політехніка»*.
22. Назарук, О., 1921. 'Рік на Великій Україні: Конспект споминів з української революції', Відень: *Український прапор*.
23. *Народне слово*, 1918, 1 грудня.
24. *Народне слово*, 1918, 12 грудня.
25. *Народне слово*, 1918, 13 грудня.
26. *Народне слово*, 1918, 17 грудня.
27. Пінак, Є., Чмир, В., 2017. 'Військо Української революції 1917–1921 років', Харків: *Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»*.
28. *Полтавська громада*, 1918, 13 грудня.
29. Сергійчук, В., ред., 2006. 'Пеглора Симон. Статті, листи документи', Т.4, Київ: *ПП Сергійчук М. І.*
30. Стахів, М., 1962. 'Україна в добу Директорії УНР: власними силами', Скрентон.
31. *Українська думка*, 1918, 7 грудня.
32. *Українська ставка*, 1919, 10 січня.
33. *ЦДАВО України*, Ф.538, Оп.1, Спр.14.
34. Там само, Ф.1065, Оп.1, Спр.52.
35. Там само, Ф.1065, Оп.1, Спр.247.
36. Там само, Ф.1074, Оп.1, Спр.10.
37. Там само, Ф.1078, Оп.1, Спр.55.
38. Там само, Ф.1077, Оп.1, Спр.59.
39. Там само, Ф.1078, Оп.1, Спр.90.
40. Там само, Ф.1078, Оп.2, Спр.30.
41. Там само, Ф.1078, Оп.2, Спр.34.
42. Там само, Ф.1216, Оп.1, Спр.72.
43. Там само, Ф.2263, Оп.1, Спр.1.
44. Там само, Ф.2284, Оп.1, Спр.1а.
45. Чикаленко, Є., 2011. 'Щоденник (1918–1919)', Київ: *Темпора*.
46. Чіхрадзе, О., 2003. 'Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918 – грудень 1919 рр.)'. Дис. ... канд. іст. наук, спец. 20.02.22 – військова історія, Львів: *Національний університет «Львівська політехніка»*.
47. Яцок, М., 2000. 'Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918–1920 рр.)'. Дис. ... канд. іст. наук, спец. 07.00.01 – історія України, Харків: *Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна*.

References

1. Bójko, O., 2011. 'Vijs'kova polityka UNR (lystopad 1918 – ljutyj 1919 rokiv) (Military policy of the UNR (November 1918

- February 1919)), *Studii z istorii ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv: zb. nauk. pr. NAN Ukrai'ny, Kyi'v: Instytut istorii' Ukrai'ny, s.197–211.*
2. *Vasyl'kivs'ki visti, 1918, 8 grudnja.*
 3. *Vasyl'kivs'ki visti, 1918, 11 grudnja.*
 4. *Vasyl'kivs'ki visti, 1918, 14 grudnja.*
 5. *Vasyl'kivs'ki visti, 1918, 17 grudnja.*
 6. Veryga, V., 1998. 'Vyzvol'ni zmagannja v Ukrai'ni v 1914–1923 rr. (Liberation competition in Ukraine in 1914–1923)', T.1, Zhovkva: *Vydavnytvo otciv Vasyljan «Misioner».*
 7. Verstjuk, V., red., 2006. 'Dyrektorija, Rada Narodnyh Ministriv Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliki. Lystopad 1918 – lystopad 1920 rr.: Dok. i materialy (Directorate, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic. November 1918 – November 1920: Documents and materials)', T.2, Kyi'v: *vydavnytvo imeni Oleny Teligy.*
 8. Vysloc'kyj, I., 1935. '16 misjaciv u rjadah kyi'vs'kyh Sichovyh Stril'civ (1918–1919) (For 16 months in the ranks of the Kiev Sich Riflemen (1918–1919))', *Litopys Chervonoi' Kalyny, Ch.11, L'viv, s.20–22.*
 9. *Vidrodzhennja, 1918, 10 grudnja.*
 10. *Vidrodzhennja, 1918, 10 grudnja.*
 11. *Volja, 1918, 12 grudnja.*
 12. *Volja, 1919, 25 sichnja.*
 13. Dovbnja, V., 2002. 'Sichovi stril'ci Kyi'vs'kogo formuvannja u vyzvol'nyh zmagannjah 1917–1920 rokiv (Sich arrows of Kiev formation in the liberation struggle of 1917–1920)', Kyi'v: *Tekst.*
 14. Demchuchen, O., 2009. 'Formuvannja zbrojnyh syl Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliki doby Dyrektorii' (Formation of the Armed Forces of the Ukrainian People's Republic during the period of the Directorate)', *Dys. ... kand. ist. nauk, spec. 20.02.22 – vijs'kova istorija, Kyi'v: Nacional'na akademija oborony Ukrai'ny.*
 15. Zarembo, O., 2005. 'Formuvannja zbrojnyh syl UNR v hodi antyget'mans'kogo povstannja (Formation of the armed forces of the UPR during the anti-Hetman uprising)', *Naukovi praci Kam'janec'-Podil's'kogo derzhavnogo universytetu: Istorychni nauky, T.14, Kam'janec'-Podil's'kyj, s.282–293.*
 16. Kapustjans'kyj, M., 1946. 'Pohid ukrai'ns'kyh armij na Kyi'v–Odesu v 1919 roci (Hike of the Ukrainian Army to Kiev–Odessa in 1919)', T.1, Mjunhen.
 17. *Kozac'ke slovo, 1919, 12 sichnja.*
 18. Konovalec', Je., 1948. 'Prychynky do istorii' Ukrai'ns'koi' revoljucii' (Cause to the history of the Ukrainian Revolution)', Praga: *Nakladom provodu Ukr. Nacionalistiv.*
 19. Krezub, A., 1929. 'Grupa polk. Rogul's'kogo (Regiment group Rogulsky)', *Istorychnyj kalendar–al'manah Chervonoi' Kalyny, s.51–64.*
 20. Levchenko, O., 2002. 'Bojova dijial'nist' armii' Ukrai'ns'koi' Narodnoi' Respubliki (lystopad 1918 r. – lypen' 1919 r.) (Combat activity of the Army of the Ukrainian People's Republic (November 1918 – July 1919))', *Dys. ... kand. ist. nauk., spec. 07.00.02 – istorija Ukrai'ny, Kyi'v: Nacional'na akademija nauk Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny.*
 21. Myna, Zh., 2008. 'Zbrojni syly Dyrektorii' UNR ta i'h borot'ba za derzhavnu nezalezhnist' Ukrai'ny (lystopad 1918 r. – lystopad 1920 r.) (Armed Forces of the Directory of the Ukrainian People's Republic and their struggle for the state independence of Ukraine (November 1918 – November 1920))', *Dys. ... kand. ist. nauk., spec. 20.02.22 – vijs'kova istorija, L'viv: Nacional'nyj universytet «L'vivs'ka politehnika».*
 22. Nazaruk, O., 1921. 'Rik na Velykij Ukrai'ni: Konspekt spomyniv z ukrai'ns'koi' revoljucii' (The Year in the Great Ukraine: A Memoir of the Ukrainian Revolution)', Viden': *Ukrai'ns'kyj prapor.*
 23. *Narodnje slovo, 1918, 1 grudnja.*
 24. *Narodnje slovo, 1918, 12 grudnja.*
 25. *Narodnje slovo, 1918, 13 grudnja.*
 26. *Narodnje slovo, 1918, 17 grudnja.*
 27. Pinak, Je., Chmyr, V., 2017. 'Vijs'ko Ukrai'ns'koi' revoljucii' 1917–1921 rokiv (The Army of the Ukrainian Revolution of 1917–1921)', Harkiv: *Knyzhkovyj klub «Klub Simejnogo Dozvilla».*
 28. *Poltavs'ka gromada, 1918, 13 grudnja.*
 29. Sergijchuk, V., red., 2006. 'Petljura Symon. Stati, lysty dokumenty (Petliura Simon. Articles, Letters Documents)', T.4, Kyi'v: *PP Sergijchuk M. I.*
 30. Stahiv, M., 1962. 'Ukrai'na v dobi Dyrektorii' UNR: vlasnymy sylamy (Ukraine in the days of the Directory of the UNR: on its own)', Skrenton.
 31. *Ukrai'ns'ka dumka, 1918, 7 grudnja.*
 32. *Ukrai'ns'ka stavka, 1919, 10 sichnja.*
 33. *CDAVO Ukrai'ny, F.538, Op.1, Spr.14.*
 34. Tam samo, F.1065, Op.1, Spr.52.
 35. Tam samo, F.1065, Op.1, Spr.247.
 36. Tam samo, F.1074, Op.1, Spr.10.
 37. Tam samo, F.1078, Op.1, Spr.55.
 38. Tam samo, F.1077, Op.1, Spr.59.
 39. Tam samo, F.1078, Op.1, Spr.90.
 40. Tam samo, F.1078, Op.2, Spr.30.
 41. Tam samo, F.1078, Op.2, Spr.34.
 42. Tam samo, F.1216, Op.1, Spr.72.
 43. Tam samo, F.2263, Op.1, Spr.1.
 44. Tam samo, F. 2284, Op.1, Spr.1a.
 45. Chykalenko, Je., 2011. 'Shhodennyk (1918–1919) (Diary (1918–1919))', Kyi'v: *Tempora.*
 46. Chihradze, O., 2003. 'Druga ukrai'ns'ko–bil'shovyc'ka vijna (lystopad 1918 – gruden' 1919 rr.) (Second Ukrainian–Bolshevik War (November 1918 – December 1919))', *Dys. ... kand. ist. nauk, spec. 20.02.22 – vijs'kova istorija, L'viv: Nacional'nyj universytet «L'vivs'ka politehnika».*
 47. Jacjuk, M., 2000. 'Vijs'kovo–politychna dijial'nist' Dyrektorii' UNR (1918–1920 rr.) (Military and Political Activities of the Directory of the UPR (1918–1920))', *Dys. ... kand. ist. nauk, spec. 07.00.01 – istorija Ukrai'ny, Harkiv: Harkivs'kyj nacional'nyj universytet im. V. N. Karazina.*

* * *